 <https://doi.org/10.30563/turklad1200829>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 10.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted date	: 08.12.2022
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2022

Atıf / Citation

Teymurlu, Z. (2022). Azərbaycan Dili və Türkiyə Türkcəsi Dialektlərində Yad Dilin İzləri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 6. Cilt, 2. Sayı, 383-390.

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ TÜRKİYƏ TÜRKƏSİ DİALEKTLƏRİNDƏ YAD DİLİN İZLƏRİ

Traces of a foreign language in dialects of Azerbaijani and Turkish languages
ZABİTƏ TEYMURLU¹

Öz

Məqalədə Azərbaycan və türk dilləri dialektlərində işlənmiş ortaq alınma sözlərin bir sıra mühüm xüsusiyyətləri üzə çıxarılmış, alınmaların etimoloji aspektdə təhlili tədqiqata cəlb olunmuşdur. Qeyd olunan dialektlərdə işlənmiş bir sıra alınma sözlərin mənşəyi ilə bağlı məsələlər araşdırılmış və həmin alınma sözlərin spesifik xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Burada bir-birinə yaxın iki qohum dilin- Azərbaycan və türk dillərinin dialekt və ədəbi dil leksikasında ortaq alınma dialektizmlərin aşkar olunması istiqamətində tədqiqat aparılmışdır. Tədqiqata cəlb olunan türk dillərində ərəb və fars mənşəli leksik vahidlərin izləri müşahidə edilmişdir. Alınmalar dilə ya birbaşa, ya da dolayı yolla öz təsirini göstərmişdir. Marahınsı budur ki, yad dilin izlərinə Azərbaycan və türk ədəbi dillərində təsadüf etdiyimiz kimi həmin dillərin dialektlərində də aşkar edilmişdir. Bəzi alınmaların sadəcə dialektlərdə, bəzilərinin isə həm ədəbi dildə, həm də dialektlərdə istifadəsinə təsadüf edilmişdir. Ədəbi dil-dialekt və dialekt-dialekt müstəvisində təsadüf edilən alınmaların mənşəyi haqqında sanballı lüğətlərdən məlumatlar toplanaraq dəqiqləşdirilmişdir. Araşdırma zamanı hər iki dilin dialektlərini əks etdirən lüğətlərdən istifadə edilmişdir.

Azərbaycan və türk ədəbi dillərində alınma sözlər kifayət qədər tədqiq edilmişdir, lakin dialekt səviyyəsində müqayisəli şəkildə alınma sözlər tədqiqata demək olar ki, cəlb olunmamışdır. Bu baxımdan Azərbaycan və türk dillərinin dialekt və ədəbi dil leksikasında alınma sözlərin öyrənilməsi aspektində aparılan tədqiqat işi aktualıq kəsb edir.

Anahtar Kelimələr: Azərbaycan Dili, Türkiyə Türkcəsi, Ədəbi Dil, Dialektoloji Vahid, Alınma Söz

¹ Fil.ü.f.d.,dos., Bakı Mühəndislik Universiteti Azərbaycan dili və pedaqogika bölümü, Bakı/Azərbaycan.

El-mek: zteymurlu @beu.edu.az

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9625-5029>

Abstract

In the article, a number of important features of common loanwords used in the dialects of Azerbaijani and Turkish languages were revealed, and the analysis of loanwords in the etymological aspect was involved in the study. Issues related to the origin of a number of loanwords used in the mentioned dialects were investigated and the specific characteristics of those loanwords were analyzed. In this article, a study was conducted in the direction of revealing shared dialecticisms in the dialect and literary language lexicon of two closely related languages - Azerbaijani and Turkish. Traces of lexical units of Arabic and Persian origin were observed in the Turkish languages involved in the study. Loanwords have influenced the language either directly or indirectly. It is interesting that the traces of a foreign language were also found in the dialects of that language same as the dialects of Azerbaijani and Turkish literary languages. It happened that some borrowings are used only in dialects, and some in both literary language and dialects. Information about the origin of loanwords found at the level of literary language-dialect and dialect-dialect has been collected and specified from dictionaries. Dictionaries reflecting the dialects of both languages were used during the research.

Loanwords in Azerbaijani and Turkish literary languages have been sufficiently studied, but comparative loanwords at the dialect level have hardly been involved in the research. From this point of view, the research work conducted in the aspect of the study of loanwords in the dialect and literary language lexicon of Azerbaijani and Turkish languages is relevant.

Keywords: Azerbaijani Language, Turkish Language, Literary Language, Dialectological Unit, Loanwords

1. Giriş

Bir dildən başqa dilə söz keçməsi ehtiyacın nəticəsidir. Dünyada elə bir dil tapmaq olmaz ki, bir dildən başqa dilə söz keçməsin. Dil ünsiyyət vasitəsi olduğu üçün hər bir dil qrupunun digər sistemli dillərlə təmasda olması zəruridir. Mədəni və coğrafi yaxınlıq səbəbi ilə ərəb və fars dillərindən Azərbaycan və türk dillərinə daha çox söz keçmişdir. Bu sözlərin bir çoxu keçdiyi dilin qayda-qanunlarına uyğunlaşdırılmış, xalq tərəfindən mənimsənilmişdir. Elə bu səbəbdən bu gün də yad dilin izlərinə həm ədəbi dildə, həm də dialektlərdə təsadüf edilir.

Dillərin inkişafında dil əlaqələrinin rolu da böyükdür. “Dil əlaqələri prosesində dil sisteminin müxtəlif səviyyələrində qarşılıqlı təsir baş verir. Qohum və onlarla bir ərazidə yayılmış qohum olmayan dillərin qarşılıqlı təsiri əlaqədə olan dillərin hər birinin müxtəlif struktur səviyyələrində özünü göstərir.” (Nağısoy, Sadiqova, 2020: 310)

Dilə həm xarici, həm də daxili mühit təsir edə bilər. Bu da dilin özünə xas zənginləşmə yollarının olduğunu göstərir. Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsi yollarından biri də başqa dillərdən keçən sözlərdir: a) ərəb və fars dilindən keçən sözlər; b) rus dilindən keçən sözlər; c) rus dili vasitəsilə Avropa dillərindən keçən sözlər; ç) Avropa dillərindən keçən sözlər (Bayramov, 2011: 27). Müəllif ümumiləşdirdiyi bu bölgüyə Qafqaz dillərindən alınmaları daxil etməyib.

M. Şirəliyev dialekt və şivələrimizdə alınma sözlərin işlədilməsini ədəbi dildən fərqləndirir. O, Qafqaz-iber dillərindən alınan sözlərin, əsasən, şimal dialekt və şivələrində, eləcə də Qərbi Azərbaycan və Gürcüstan ərazisində yerləşən dialekt və şivələrinin lüğət tərkibində daha qabarıq şəkildə özünü göstərdiyini qeyd edir (Şirəliyev, 2008:317, 342).

Dialekt və şivələrimizin lüğət tərkibində alınma sözlərin mənbəyi əsasən üçdür: 1) ərəb və fars 2) rus 3) qafqaz-iber dilləri (Şirəliyev, 2008: 342). Bu da Azərbaycan dilinin ərəb və fars, rus, qafqaz-iber dilləri ilə daha sıx əlaqədə olduğunu göstərir.

Z. Korkmaz Türkiyə türkcəsində alınma sözləri “yabancı kelimeler” adlandırır və başqa dillərdən keçən sözləri şərq və qərb mənşəli olmaq üzrə iki yerə ayırır: “Şərq mənşəli sözlər oğuz türklərinin Anadoluya yerləşməsindən sonra ərəb və farscadan keçmiş sözlərdir.” Müəllif ərəb və fars mənşəli sözlərin türk dilinə keçmə səbəbi kimi ortaq din və islami dəyərləri göstərir. O, alınmaların Osmanlı türkcəsinə sadəcə sadə söz formaları kimi deyil, həm də qrammatik quruluşuna da təsir edərək dilə daxil olduğunu qeyd edir (Korkmaz, 2014: 223).

Z. Korkmaz qərb mənşəli alınma sözləri iki istiqamətdə dəyərləndirir. Müəllif birinci mərhələni 1839-cu il Tənzimat hərəkatı ilə başlayan və daxildə bir neçə mərhələdən keçərək Cümhuriyyət dönməsinə, hətta 1930-cu illərə qədər davam edən həmin dövrdə Qərb mədəniyyətinin təsiri ilə dilə fransız və fransız dili vasitəsilə digər dillərdən keçən alınma sözlər adlandırır. O, İkinci Dünya müharibəsindən günümüzə qədər davam edən dönmə ikinci mərhələ olaraq qeyd edir və bu mərhələnin birinci mərhələdən fərqli yönü kimi fransız dilindən ingilis dilinə keçən sözlərin çoxluq təşkil etdiyini yazır (Korkmaz, 2014: 225).

XX əsrin ortalarından başlayaraq M. K. Atatürkün türk dilində apardığı özləşmə siyasəti ilə bağlı olaraq bu dildə alınma sözlərin əksəriyyəti yenisi ilə (qədim türk sözləri, türk dilinin dialektlərində işlənən sözlər, qondarma sözlər) əvəz olunub. Xüsusilə, ərəb, fars söz və ifadələrdən, izafət birləşmələrindən təmizləmək uğrunda mübarizə aparılmışdır. Milliləşmənin öncəliklə dildən başlanılması təklifini irəli sürən ziyalılar - Ömər Seyfəttin, Nəcip Türkçü, Ali Canip Yöntəm, Ziya Göyalt, Məhmət Əmin Yurdakul ədəbi dillə xalq dilinin yaxınlaşması ideyasını müdafiə edirdilər. Bu dönmədə Türkiyə türkcəsi, xüsusilə, ərəb və farscadan alınmış qrammatik qaydalardan böyük ölçüdə azad olmuşdur. O dövrdə təmizlənmə işləri aparılarsa da bu gün yad dilin izləri istər ədəbi dildə, istərsə də dialektlərdə yaşamaqdadır.

Alınmalar 3 yolla dilə daxil olur: “Dil yad sözləri dəyişdirmədən (şəkilçi və sonluqdan başqa) mənimsəyir, ya onları özünə uyğun şəkildə dəyişdirib qəbul edir və yaxud da ki, sözlər tərcümə edilir.” (Abbasova, 1995: 38).

Sözalma prosesində yad sözlər ya daxil olduğu dilin tələblərinə uyğun olduğu halda dəyişdirilmədən götürülür, ya da dilin qaydalarına uyğun olmadığı halda dəyişdirilir. Tədqiqatə cəlb etdiyimiz nümunələrdə bu, öz əksini tapmışdır.

Alınmalarla zəngin ictimai-siyasi mətnin tədqiqi nəticəsində Azərbaycan dilində isimlərin daha çox alındığı aşkar edilmişdir. Seçilmiş mətnə isim və sifətdən başqa alınmalara təsadüf edilməmişdir (Abbasova, 1995: 54). Bu prizmadan yanaşaraq biz də Azərbaycan və türk dillərində təsadüf etdiyimiz alınmaları “alınma isimlər” və “alınma sifətlər” adlı alt başlıqlarda incələməyə qərar verdik.

2. Azərbaycan və türk dillərində alınma isimlər

Bu bölmədə bəzi ərəb və fars mənşəli alınma isimlər tədqiqatə cəlb olunmuşdur:

Araqçın

Bu leksik vahid Azərbaycan ədəbi dili və Türkiyə türkcəsinin şərq dialektində işlənir. - “Qiyətli parçadan, çox vaxt tirmədən və s.-dən tikilib, üstü güləbət (zərli) və ya ipək sapla naxışlanmış baş geyimi, təsək”; [*Xortdan:*] *Restoran sahibi də başında araqçın, döşündə döşlük ... qazanlardan müştərilərin istədikləri xörəkləri çəkib verir.* (Ə. Haqverdiyev); [*Molla Qafar*] *araqçını qaldırıb başına, sonra da gödək, boğazı naxışlı yun corablarını çıxarıb, ayaqlarına məs çəkdi.* (S. Rəhimov) (Azərbayc. dil. İzah. lüğ.-I: 27).

Araqçın leksik vahidinə Türkiyə türkcəsinin Urfa mərkəz dialektində təsadüf edilir:

Araqçını torama

bi oğ vurdi yarama

madam tebib değıldi

bahmıyaydı yarama (Özçelik, 1997:36).

Ərəq (araq) ərəbcə “tər” deməkdir, *çin* isə farsca “yığmaq”la bağlıdır: “tər yığan” (təri canına çəkən) anlamını əks etdirir (Əhmədov, 2015: 22).

Bayda/badya

Qeyd olunan dialektoloji vahidə Azərbaycan dilinin Ağdam, Şuşa, Tovuz dialektlərində təsadüf edilir: *Ma: bir bayda qatıx ver* (Şuşa); – *Baydanı gəti inəh sağajam* (Ağdam); *bayda balası* (kiçik badya) (Ağbaba, Borçalı) “süd sağmaq üçün kiçik mis qab” – *baydabalasın burə:tir* (Borçalı); – *Baydabalasına süt sağerıx* (Başkeçid) (Azərbay. dil. dialk. lüğ., 2007: 44).

Türkiyə Türkcəsinin Erciş -Van, Karayakup *Suşehri -Sivas dialektlərində *badya* sözü “böyük mis qab, şorba tası, ağzı dar, dibi geniş yağ qabı, yemək qabı, böyük mis qazan” mənalarını ifadə edir (DS-II, 1993: 470).

Türkiyə Türkcəsi dialektlərində *badiya/badiye* variantlarına da təsadüf edilir (Girəsun, Gümüşhanə, Rizə, Artvin, Kars, Ərzincan və çevrəsi, Mardin, Diyarbakır, Yozqat) (DS-II, 1993: 470).

B. Əhmədov “Etimologiya lüğəti”ndə *badya* sözünün ərəbcə “bədəvi” mənasını ifadə etdiyini qeyd edir. Müəllif bu sözün izahını daha sonra belə verir: “Görünür, bədəvilərin işlətdikləri qab olub (bədəvilərə aid qab). Bizə fars dilindən keçib. Dialektlərdə *bayda* şəklində də işlədilir (ona görə də rus dilindəki байдарка “bay”la başlayır). Ehtimal ki, *badə* sözü ilə qohumdur.” (Əhmədov, 2015: 34).

Zənnimizcə *badya/bayda* ərəb mənşəli olub *bədəvə/badiyə* kökündən törəyib “səhra” mənasını ifadə edir. (Məsud, 1992:167) Ehtimal olunur ki, ərəb dilindən fars dilinə keçmiş və *badya* “qab” mənasını qazanmışdır (Məhşid, 1958:244).

Tana/tənə

Azərbaycan dilinin Ağdam, Bərdə, Gədəbəy, Gəncə, Goranboy, Qax, Mingəçevir, Tərtər, Tovuz dialektlərində *tana* sözü “sırğa” mənasında işlənir: *Mə:m qızdarımın hamısı tana taxır* (Gəncə) (Azərbay. dil. izah. lüğ., 2006: 480).

Azərbaycan dilinin Şəmkir, Şuşa dialektlərində qulağın yumşaq hissəsinə *tənə* deyilir. – *Nənəm qulağımın tənəsini deşif, mən də sırğa taxajam* (Şuşa); – *Sırğeyi tənədən asallar* (Şəmkir); Cəlilabad zonasında isə *tənə* “burun deşikləri” mənasını ifadə edir. Azərbaycan dilinin Daşkəsən, Gədəbəy, Qax, Qazax, Şəki, Şəmkir, Tovuz dialektlərində də *tənə* sözü “sırğa”mənasını ifadə edir. – *Qulağımı tənə incider* (Qazax); – *Qızdar qulağına tənə aser* (Daşkəsən); – *Qızın tənəsi itifdi, dünənnən ha çalısey tafsın, tapılmey əmə* (Gədəbəy); – *Qıza nişan gətirəndə üzix’ də, tənə də qoyillər* (Şəki)(Azərbay. dil. dialk. lüğ., 2007: 490).

Türkiyə türkcəsinin İstanbul dialektində(Rumeli köçmənləri) *tana* sözünə “sırğa” mənasında təsadüf edilib (DS-X, 1993: 3818).

Ehtimal edilir ki, fars dilindəki *danə* sözü ilə əlaqəlidir. Fars dilində “Cütün bir tayı, meyvə toxumlu bitkilərin dənələri” mənalarını ifadə edir.- *yaqut dənəsi, üzüm dənəsi, təsbeh dənəsi, mirvari dənəsi* (Məhşid, 1958:780).

Dəbbə

Bu sözə həm Azərbaycan dili, həm də türk dili dialektlərində təsadüf edilib:

Azərbaycan dili dialektlərində *dəbbə* dialektoloji vahidi həm sifət, həm də isim kimi qeydə alınıb: I (Ağdam, Borçalı, Qazax, Yevlax) “lovğa”. – *Dəbbə adam papağını dik qo:r* (Borçalı); – *O, dəbbə adamdı* (Yevlax); – *Başqasın bə:nmiyənə dəbbə adam de:rix* (Ağdam); II (Füzuli, Qazax) “sözündən qaçan, şərti pozan”. – *Əli dəbbədi, onnan söydümüz tutmaz* (Füzuli);

III (Hamamlı) “inadkar, höcət”. – *Alı çox dəbbə adamdı, dediyinnən dömməz*; IV (Ağdam) “barıtcabı” (Azərbay. dil. dialk. lüğ., 2007: 122).

Bu söz(debbe) türk dili dialektlərində isim kimi işlənib “misdən düzəldilmiş qapaqlı və qulplu su qabı” (Girəsun, Gümüşhanə, Qars, Ərzincan, Qaziantəp, Adana, İçəl); “böyük çəllək” (Trabzon); “vedrə” (Ərzincan); “süd güyümü” (Ərzurum); “misdən düzəldilmiş yağ qabı, tas” (Girəsun, Trabzon, Hatay, Sivas, İçəl); “ağacdən düzəldilmiş yağ qabı” (Malatya) mənalarını ifadə edir (DS-IV, 1993: 1392).

Dabbə leksik vahidi ərəb dilində “dördayaqlı minik heyvanı” mənasını ifadə edir. Bu söz ərəb mənşəli olub şifahi danışqda təhqir mənasında işlənir. Ərəb dilində *dəbbə* sözünün “yağ qabı” mənası da qeydə alınıb (Baranov, 2006; 242,244).

H. Eren də *debbe* variantının “yağ qabı” mənasını qeyd edib (Eren, 1999:106).

Azərbaycan və türk dilləri dialektlərində isim kimi “yağ qabı” ortağ mənası müşahidə olunub.

Setrə

Azərbaycan dilinin Cəlilabad dialektində “astarsız pencək” mənasında işlənir.- *İstidi, setrəni gey, gə gedəy* (Azərbay. dil. dialk. lüğ., 2007: 424).

Bu köhnəlmiş sözə Türkiyə türkcəsinin *Gediz Kütahya dialektində təsadüf edilir: “pencək” (DS-XII, 1993: 4685).

Azərbaycan və türk dili dialektlərində aşkar etdiyimiz *setrə* sözü ərəb mənşəli olub *sətarə* kökündən törəmiş *sutrə* isminin fonetik olaraq bir qədər dəyişilmiş formasıdır.Ərəb dilində “üst geyim, pencək” mənalarını ifadə edir (Baranov, 2006:347).

3. Azərbaycan və türk dillərində alınma sifətlər

Bu bölmədə bəzi ərəb və fars mənşəli alınma sifətlər tədqiqata cəlb olunmuşdur:

Dələduz

Azərbaycan ədəbi dilində bu söz “fırıldaqçı, adamaldadan, hiyləgər, bic” mənalarını ifadə edir.- *Mənim qızım Səfərdən yaxşı oğlana getməyəcək ki, oğru deyil, dələduz deyil, bir kəsin toyuğuna daş atmaz.* (Ə.Haqverdiyev); *Bəlkə, deyirdim, kağızı bir dələduza oxutmuşdur, arvadı dolayib qızışdırmışdır.* (Mir Cəlil) (Az. D. İzah. Lüğ.-I, 2006: 574).

Ehtimal olunur ki, *tələ* və *tuzak* sinonimlərinin birləşməsindən əmələ gəlib (yığcam, uzundraz, qıyğacı... kimi) “tələyə (tuzağa) salan adam” mənasında işlədilir. İkinci və daha inandırıcı mülahizəyə görə, farsca *dozidən* (oğurlamaq) məsdəri ilə *duz* (əsl: doz) sözü qohumdur. Güman edilir ki, *dələ* hissəsi *dil* (ürək) sözünün təhrifi ilə bağlıdır. Mənası: “ürək oğrusu” deməkdir (indiki mənə dəyişib). Əsl *dele-dozd* kimidir., “julik”, “oğru”, “fırıldaqçı” deməkdir (Əhmədov, 2015: 80).

Deledöz/deledüz “mayası bozuk, soyu bozuk, yalançı, dönək olan(kimsə)” sözü Çıldır, Qars, Amasya azərbaycanlıların yaşadığı ərazidə işlənir (DS-IV, 1993:1409).

Cibərdək

Azərbaycan dilinin Ağbaba dialektində “zəif, gücsüz” mənasını ifadə edir (Azərbay. dil. dialk. lüğ., 2007:101).

Türkiyə türkcəsinin İstanbulun Kadırqa şivəsində *çeber* şəklində işlənib “bacarıqlı, açıqgöz, cəsur” mənalarını ifadə edir (DS-I, 1993: 871). Qeyd olunan dialektoloji vahidin digər fono variantlarına da təsadüf edilib: *cebbar, capbar, cappar, carıcabbar, çeber* (Manisa, Girəsun, Muğla) (DS-I, 1993: 871).

Görünür *çeber* sözü ərəb dilindən keçərək dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu söz ərəb dilindəki *cəbərə* feil kökündən törəyərək “şücaətli, cəsur, maddi olaraq zəyiflikdən qurtulub rifaha qovuşan” mənalarını ifadə edir (Baranov, 2006: 117-118).

Azərbaycan dili dialektlərində təsadüf etdiyimiz *çibərdək* dialektoloji vahidindəki -ək şəkilçisi fars mənşəli olub kiçiltmə bildirir.

Cudam

Azərbaycan dilinin Başkeçid, Borçadı, Qazax dialektlərində “ağılsız” mənasında işlənir. – *Cudam adam düşünmədən danışar* (Borçalı) (Az. dil. dialk. lüğ., 2007: 81).

Cudam sözünə türk dili dialektlərində də təsadüf edilir: 1. *Cudam* “bacaraqsız” (Kütahya; Çerkəş - Çankırı; Samsun; Burhanətdin-Ordu; Tirelolu-Girəsun; Hacavera Maçka-Trabzon.; Sülə-Gümüşhanə; Şavlat-Artvin; Taşburun-İğdir-Qars; *Refahiye -Ərzincan; Yerkəsik-Muğla; Lüləburquz-Kırklareli); “pis adam” (Merzifon-Amasya; Niksar -Tokat; Uluşiran *Şiran -Gümüşhanə; İğdir -Qars; *Kilis -Qaziantep; Koyulhisar -Sivas; Bünyan -Kayseri; Niğdə); “şikəst və çirkin” (Kilis-Qaziantep). *Cudam* sözünün *cüzzam* fono variantı türk dilinin Çorum və Kars dialektlərində aşkar edilmişdir (DS-III, 1993:1009). Bu dialektoloji vahidə türk dilinin bədi ədəbiyyat nümunələrində də təsadüf edilir: “*Velakin bu adam onları adam edəcəğine cudam ediyor buyurdun. Ne etmişiz de cudam etmişiz*” (Reşat N.Güntekin'den); “Okuyup cudam olacağına sırım çek de adam ol” (Bayram Yüksel) (Ayverdi, 2010: 202).

Qeyd olunan dialektoloji vahid ərəb dilində orta əsrlərdə vəba, taun kimi çarəsi tapılmayan xəstəliklərdən olan *cuzam* “bütün bədənin yara tökməsi ilə müşahidə olunan yoluxanın fiziki sağlamlığı ilə yanaşı əqli sağlamlığını da itirdiyi xəstəlik növü” mənasını ifadə edir (Baranov, 2006: 122).

Türk dillərində də “ağılsız, bacarıqsız, şikəst, çirkin” mənalarını ifadə etməsi ehtimal edilir ki, ərəb dilindəki *cuzam* sözünün mənə genişləməsidir. Sözün ərəb dilində pəltək z (zal) hərfi ilə yazılması türk dillərində d (dal) hərfinə keçməsi qanunauyğunluğuna tabe olmuşdur.

4. Nəticə

L. Karahanın dialektoloji bölgüsünü əsas alaraq qeyd edə bilərik ki, dialekt müstəvisində ərəb və fars mənşəli sözlərə Türkiyə türkcəsinin əsasən şərq (Gümüşhanə, Artvin, Kars, Ərzincan və çevrəsi, Mardin, Diyarbakır) və qərb (Girəsun, Yozqat, Sivas, Adana, Qaziantep, Amasya, Konya, Kayseri, Niğdə, Samsun, Kütahya) qrupu dialektlərində təsadüf edilir.

Ərəb və fars mənşəli sözlərin, sadəcə, Azərbaycan və türk ədəbi dillərində deyil, həm də dialektlərində çox yayıldığı qənaətinə gəlirik. Tədqiqat zamanı aşkar etdiyimiz nümunələr, əsasən, Azərbaycan dili dialektlərinin qərb qrupuna (Ağbaba, Başkeçid, Borçadı, Qazax, Ağdam, Gədəbəy, Gəncə, Goranboy, Daşkəsən, Tovuz, Şuşa) aiddir.

Azərbaycan dilində ədəbi dil xüsusiyyəti olan bir əlamət Türkiyə türkcəsində dialekt xüsusiyyəti hesab edilir (araqçın, dələduz).

Tədqiqata cəlb etdiyimiz nümunələr ya bir başa mənbə dildən alınmış vasitəsiz alınmalardır, ya da başqa dilin vasitəsilə dilə keçən vasitəli alınmalardır. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, bəzi alınma sözlər birbaşa ərəb dilindən (*araqçın, dabbə, çeber, cudam, setrə*), bəziləri birbaşa fars dilindən (*tana, dələduz*), bəziləri isə ərəb mənşəli olub fars dili (*badya*) vasitəsilə Azərbaycan və türk dillərinə keçmişdir.

Kaynakça

- Abbasova B. (1995). *Sözləmə hadisəsinin əsasları*. Bakı: Azərneşr
- Ayverdi İ. (2010). *Misalli Böyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı
- Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti*. (2007). Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). I cild. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). II cild. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). III cild. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). IV cild. Bakı: Şərq-Qərb.
- Baranov K.(2006). *Rusko Arabskiy Slovar*. I cild. Moskva: Jivoy Yazıq
- Bayramov İ.(2011). *Azərbaycan dilinin dialekt leksikası*. Bakı: Elm və Təhsil
- Eren H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Əhmədov B. (2015). *Etimologiya lüğəti(araşdırmalar, mülahizələr)*. Bakı: Altun kitab
- Karahan L. (1996). *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Korkmaz Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şəkil bilgisi*. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları
- Məhşid M. hic.1378(mil.1958). *Fərhəngi-Farisi*. I cild. Tehran: Peykan
- Məsud C.(1922). *Ər-Raid*. Beyrut: Darul-elmlilmələyi
- Nağısoy M., Sadıqova S.(2020). *Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə mənbələri və inkişafı*. Bakı: Elm
- Özçelik S. (1997). *Urfa Mərkəz Ağzı (inceleme, metinler, sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Şirəliyev M. (2008). *Azərbaycan dialektologiyasının əsasları*. Bakı: Şərq-Qərb
- Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). X cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). XII cilt. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). I cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). II cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). III cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1993). IV cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.